

WITOLD WOJDYŁO

<https://orcid.org/0000-0003-4185-4777>

PROFESORA ROMANA WAPIŃSKIEGO REFLEKSJE ODNOŚNIE ROLI I ZADAŃ BIOGRAFISTYKI HISTORYCZNEJ

Słowa kluczowe: Roman Wapiński, biografia, biogram, biografistyka historyczna, myśl polityczna

Keywords: Roman Wapiński, biography, biographical note, historical biography, political thought

ABSTRAKT:

W twórczości naukowej Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008) poczesne miejsce zajmowała biografistyka historyczna. W tym nurcie Jego pisarstwa mieszczą się m.in. biografie trzech ważnych postaci polskiej sceny politycznej pierwszej połowy XX stulecia: Władysława Eugeniusza Sikorskiego, Romana Dmowskiego, Ignacego Jana Paderewskiego, liczne biogramy umieszczone na łamach *Polskiego Słownika Biograficznego*, monografie poświęcone świadomości politycznej i generacjom pokoleniowym w Drugiej Rzeczypospolitej, politykom polskiej sceny politycznej XX wieku.

Analiza treści poniższego artykułu sprowadza się do konstatacji przyjmującej formułę głównej tezy badawczej (identyfikuje się z nią Roman Wapiński), że walory poznawcze tego gatunku pisarstwa historycznego wymagają dalszych badań naukowych, idą w parze z uznaniem: „jego obywatelstwa, wraz z dostrzeganiem przydatności niektórych jego odmian dla badań zachowań i losów większych zbiorowości [...], poza tym, nie tak chyba rzadko jest to jedyna droga do powszechniejszej edukacji historycznej”.

Artykuł powstał na podstawie wyselekcjonowanej literatury przedmiotu. Specyfika omawianego zagadnienia oraz artykulacja problemu badawczego w naturalny sposób rzutowała na dobór i charakter zastosowanych metod badawczych. W tekście posłużono się elementami metody analizy dyskursu, analizy tekstu, historycznej, diachronicznej. Z zastosowanych technik badawczych najbardziej przydatna okazała się analiza świadectw myśli politycznej, której istotą jest wnioskowanie na podstawie zgromadzonych i odnoszących się do podjętej problematyki badawczej materiałów źródłowych.

ABSTRACT:

In the scientific work of Professor Roman Wapiński (1931–2008), a prominent place was occupied by historical biography. This stream of his writing includes among others biographies of three important figures of the Polish political scene in the first half of the twentieth century: Władysław Eugeniusz Sikorski, Roman Dmowski, Ignacy Jan Paderewski, numerous biographical notes published in the Polish Biographical Dictionary, monographs devoted to political awareness and generational groups in the Second Polish Republic, politicians of the Polish political scene in the twentieth century.

The analysis of the content of the following article boils down to the statement, which takes the form of the main research thesis (Roman Wapiński identifies with it), that the cognitive values of this genre of historical writing require further scientific research, and go hand in hand with the recognition of: “its citizenship, together with the recognition of the usefulness of some of its varieties for studying the behaviour and fates of larger communities [...], besides, it is probably not so rare that this is the only way to more widespread historical education”.

The article is based on selected literature on the subject. The specificity of the issue in question and the articulation of the research problem naturally influenced the selection and nature of the research methods applied. The text uses elements of discourse analysis, text analysis, historical and diachronic methods. From among the applied research techniques, the most useful turned out to be the analysis of the testimonies of political thought, the essence of which is to draw conclusions on the basis of source materials collected and relating to the undertaken research problem.

Profesor Roman Wapiński (1931–2008) był niewątpliwie jednym z najwybitniejszych polskich historyków, którego zainteresowania obejmowały rozległą panoramę badawczą. Głównym polem jego eksploracji była wieloaspektowo rozumiana historia myśli politycznej. Obfita twórczość naukowa tego uczonego obejmowała też analizę funkcjonowania mitów i stereotypów,

doświadczeń i więzi pokoleniowych, zarówno lokalnych, jak i międzyregionalnych. W swoich badaniach zwracał także uwagę na złożoność uwarunkowań zjawisk społecznych i politycznych związanych z przełomem cywilizacyjnym XIX i XX stulecia. W imponującej i zróżnicowanej koloraturze badawczej Profesora Romana Wapińskiego odnaleźć również można ślady zainteresowań biografistyką.

Punktem wyjścia dla przygotowania niniejszego artykułu, a zarazem inspiracją, stała się niewielka objętościowa publikacja Romana Wapińskiego z 1988 roku, gdzie dostrzegając walory tego gatunku pisarstwa i uzasadniając potrzebę badań w tej płaszczyźnie, konstatował: „Biografistyka, zwłaszcza zaś biografistyka ludzi sławnych, należy do najstarszych gatunków pisarstwa historycznego. Spośród innych, dysponujących równie starą metryką, wyróżnia się przy tym większą chyba trwałością i sposobów ujęć, zakresem zainteresowań. Od starożytności po dzień dzisiejszy niemal równie często wśród dzieł tego gatunku spotykamy ujęcia bliskie bądź panegirykowi, bądź pamfletowi. I niegdyś, przed wiekami i obecnie, miejsca najbardziej poczesne w dorobku biografistyki zajmują panujący, wodzowie i politycy. Można jedynie powiedzieć, że im bliżej naszych czasów tym krąg osób, dorobkiem tym objęty, jest większy. Dochodzi do jego demokratyzacji, determinowanej konsekwencjami zwiększającego się udziału w życiu politycznym ludzi »nowych«, wywodzącym się spośród niższych grup społecznych. Sądzę, że równie trwała pozostała dążność ludzka do znalezienia się na »kartach historii«, wśród innych »mężów sławnych«. Dość tu odwołać się tylko do jednego z przejawów tych dążeń, do faktu wydawania w dwudziestoleciu międzywojennym czasopisma »Panteon Polski«. A czy nie skłania do zastanowienia fakt zwiększającego się zwłaszcza w ostatnich dwóch dziesięcioleciach zainteresowania tym gatunkiem pisarstwa u nas?»¹.

---

¹ R. Wapiński, *Biografistyka w Polsce*, „Wiadomości-Informacje. Stowarzyszenie Autorów Polskich” 1988, nr 13–14, s. 91. Szerzej odnośnie twórczości naukowej Romana Wapińskiego patrz też: *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Romanowi Wapińskiemu pod redakcją Mariana Mroczi*, Gdańsk 2001; *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga poświęcona Pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – Ludzie*; t. 2: *Działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012; *Rok 1914. Jaka Polska, Jaki Świat? W kręgu zainteresowań badawczych Profesora Romana Wapińskiego*, red. I. Sakowicz-Tebinka, Gdańsk 2016.

Udzielając odpowiedzi na tak postawione pytanie, stwierdza, że mniej jednoznaczne opinie o tym gatunku pisarstwa wyrażają historycy. Część z nich, zwłaszcza ci, którzy swą uwagę koncentrują na zjawiskach masowych, długotrwałych, skłonna jest odmawiać biografiom wartości poznawczych. Powszechniej jednak, jak sądzi, sceptycyzm wobec wartości poznawczej biografistyki idzie w parze z uznaniem przyznania jej prawa poczesnego obywatelstwa, wraz z dostrzeganiem przydatności niektórych jej odmian do badań zachowań i losów większej zbiorowości. Upraszczając nieco delimitację tego pojęcia, całą biografistykę można zdaniem Romana Wapińskiego podzielić na trzy rodzaje: słowniki biograficzne, biografie określonych zbiorowości (grup) oraz biografie jednostek².

W kategorii pierwszej wymienia wydawany od 1935 r. *Polski Słownik Biograficzny*. To monumentalne źródło obejmuje bowiem biogramy osób, których aktywność społeczno-polityczna w różnych odśłonach życia narodowego i dziejach państwa polskiego została wyróżniona. Poza władcami oraz najważniejszymi dostojnikami życia państwowego i kościelnego zawiera on biogramy uczonych, artystów, sportowców itd. W wypadku niektórych osób, przykładowo znaczących dostojników państwowych (w minionej przeszłości kanclerzy i podskarbich, a obecnie ministrów), o umieszczeniu ich biogramu przesądzał fakt sprawowania przez nich eksponowanego stanowiska. Gros biogramów nie dotyczy jednak postaci, które zostały zakwalifikowane do słownika niejako automatycznie. Były to zazwyczaj jednostki ponadprzeciętne. Poza tym wszystkie osoby uhonorowane biogramami, musiały spełnić jeszcze jeden wa-

---

² Tamże, s. 91. Patrz też: T. Łepkowski, *Biografistyka, żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność*, „Kwartalnik Historyczny” 1975, nr 1, s. 160; E. Rostworowski, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, nr 2, s. 352–353; T. Kulak, *Biografistyka a badanie kultury politycznej*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce. Od schyłku XIX wieku do roku 1939. Materiały sympozjum zorganizowanego w dniach 3–4 kwietnia 1981 r. przez Instytut Historii UG*, red. R. Wapiński, Gdańsk 1981, s. 15–24. Natomiast zdaniem amerykańskiego socjologa profesora Normana K. Denzina można mówić o trzech rodzajach biografii: 1) biografii kompletnej, gdy badacz zbiera dane o całym życiu człowieka lub grupy osób, 2) biografii tematycznej, gdy badacz zbiera dane dotyczące wybranego fragmentu biografii osoby badanej, 3) biografii przygotowanej do publikacji, gdy zbierane informacje dotyczą życia danej osoby. Zob. A. Nowak, *Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych*, [w:] *O orientacji w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Kraków 1998, s. 99.

runek, a mianowicie zakończyć swój żywot przynajmniej parę lat przed przygotowaniem kolejnego tomu słownika do druku³.

Równocześnie Roman Wapiński zwracał uwagę na fakt, że niezależnie od *Polskiego Słownika Biograficznego* na uwagę zasługują opracowania o podobnym profilu, chociażby takie jak: *Słownik współczesnych pisarzy polskich* (1963–1966), *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających* (1971), *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego* (1978), *Słownik polskich pionierów techniki* (1986), *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1944* (1987). Utrzymując w tej tonacji charakterystykę wspomnianych źródeł, dodał, że drugą grupę tworzą słowniki regionalne. W tej kategorii wymienia następujące opracowania: *Śląski słownik biograficzny* (1977), *Wielkopolski słownik biograficzny* (1981), *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (od 1945 roku)* (1983). Większość tych słowników powstała w wyniku pracy zespołów autorskich. Są jednak i takie, które są efektem pracy badacza pojedynczych. Przykładowo wspomniany słownik konspiracji warszawskiej powstał dzięki Andrzejowi Kunertowi, a Warmii, Mazur i Powiśla przygotował Tadeusz Oracki. Z kolei próbując określić wzajemne relacje pomiędzy tymi słownikami a *Polskim Słownikiem Biograficznym*, stwierdzał, że wszystkie one poszerzają krąg osób, natomiast nie zawsze wzbogacają nowymi informacjami znane już wcześniej życiorysy⁴.

Należy więc stwierdzić, że Roman Wapiński nie tracił z pola widzenia jednostek aktywnych, zasługujących na uhonorowanie i wyróżnienie, zwracając również uwagę niejednokrotnie na ich porażki oraz sukcesy w różnych płaszczyznach życia publicznego. Teza ta znajduje potwierdzenie w opracowaniu przez Profesora wielu biogramów do *Polskiego Słownika Biograficznego*. Przejawy tej aktywności odnotowane zostały w imponującej i rozległej spuściźnie pisarskiej. Enumeratywnie wymienić tu można hasła poświęcone takim postaciom, jak: Paweł Ossowski, Ignacy Jan Paderewski, Edward Adam Pełowski, Józef Hieronim Retinger, Władysław Eugeniusz Sikorski. Natomiast na łamach *Słownika Biograficznego Pomorza Nadwiślańskiego* opublikował biogramy Wiktora Lamota, Juliana Langego, Bernarda Antoniego Łosińskiego, Tadeusza Michejdy, Kazimierza Młodzianowskiego, Tadeusza Niklewicza,

³ R. Wapiński, *Biografistyka...*, s. 91.

⁴ Tamże, s. 92.

Mieczysława Palucha, Wojciecha Pawlaka, Karola Ottona Pehr, Stefana Żeromskiego⁵.

Odnosząc się z kolei do drugiego rodzaju biografistyki historycznej (biografie określonych zbiorowości – biografie grupowe), uważał, że tworzą one swego rodzaju pomost pomiędzy biografistyką klasyczną, która koncentruje swe zainteresowania na losach jednostek, a badaniem zjawisk o zasięgu powszechniejszym, np. losów określonych zbiorowości. Wymienia tu przykładowo m.in.: elity instytucjonalne (rząd, parlament, hierarchia kościelna, formalne grupy polityczne i zawodowe); elity nieformalne (np. piłsudczycy, kreatorzy myśli politycznej zachodniej); przywódców (głównie reprezentanci współcześnie uznani za autorytety w określonej dziedzinie lub w jakimś zakresie). W przypadku podjęcia próby opracowania biografii zbiorowej (ilościowo-opisowej lub opisowej), stwarzającej większe możliwości poznawcze, przydatne mogłyby się okazać modele wykorzystywane w badaniach socjologicznych. Roman Wapiński rekomenduje też schemat analizy zbioru podstawowych jednostek zaproponowany przez Petera Abella w pracy *Modele socjologii z uwzględnieniem następujących elementów*: „1. Zbiór osób; 2. Zbiór istotnych cech osób (tj. zbiór pojęć charakteryzujących je), jak np. płeć, wiek, postawa itp.; 3. Zbiór relacji między osobami, np. stosunku interakcji, przyjaźni, podporządkowania, zwierzchności itp.; 4. Agregaty zdefiniowane przez jedną właściwość: np. wszystkie osoby tej samej płci lub wieku; agregaty określone przez kilka właściwości; wszystkie osoby tej samej płci i wieku itp.; 5. Struktury określone w zbiorze osób przez relację interakcji podporządkowania, zwierzchności, przyjaźni. Struktur jest tyle, ile relacji się określa”⁶.

Zafascynowany możliwościami, jakie przynosiły dla nauk historycznych studia socjologiczne, antropologii kultury i politologii, w ślad za Kazimierzem Wyką, Bohdanem Cywińskim, Stanisławem Fita, Aliną Barszczewską-Krupą, Tadeuszem Kisielewskim, Markiem Tarczyńskim i Krzysztofem Baranowskim⁷ wprowadził do swego warsztatu naukowego elementy tych nauk,

⁵ *Bibliografia prac Profesora Romana Wapińskiego*, [w:] *Druga Rzeczpospolita z morzem w tle. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. A. Drzewiecki, E. Koko, Gdańsk–Gdynia 2010, s. 65–102.

⁶ R. Wapiński, *Uwagi wstępne*, [w:] *Dzieje kultury politycznej...*, s. 11.

⁷ K. Wyka, *Pokolenia literackie*, Kraków 1977; B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Paryż 1971; S. Fita, *Pokolenie Szkoły Głównej*, Warszawa 1980; A. Barszczewska-Krupa,

eksponując ich znaczenie w płaszczyźnie badań biograficznych. Wyniki tych badań zaprezentował w trzech wzajemnie uzupełniających się monografiach: *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*; *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*; *Polska i małe ojczyzny Polaków*⁸.

W pierwszej z wspomnianych prac na plan pierwszy wyeksponował charakterystykę tych środowisk, które odgrywały główną rolę zarówno w sferze przywództwa politycznego, jak i na płaszczyźnie kreowania wzorów, norm, wartości i idei. Podzielał bowiem pogląd sformułowany przez francuskiego historyka filozofii i literatury, Lucien Goldmanna, że: „Ontologiczną podstawą historii jest stosunek człowieka do innych ludzi, fakt, że osobnicze Ja istnieje tylko na tle wspólnoty. To, czego szukamy w poznaniu przeszłości, jest tym samym, czego szukamy przy poznawaniu ludzi współczesnych. Chodzi głównie o zasadniczą podstawę jednostek i zgrupowań ludzkich wobec wartości, wspólnoty i świata. Jeżeli znajomość historii ma dla nas znaczenie praktyczne, to dlatego, że poznajemy ludzi, którzy będąc w odmiennych warunkach, przy pomocy odmiennych sposobów, najczęściej nie dających się stosować w naszej epoce, walczyli o analogiczne wartości i ideały, identyczne lub przeciwstawne naszym, to zaś daje nam świadomość, iż stanowimy część całości, która jest w stosunku do nas transcendentna, którą obecnie kontynuujemy i którą ludzie będą po nas kontynuować w przeszłości”⁹.

W pracy kolejnej skupił się na analizie świadomości tych pokoleń Polaków, które odegrały w dziejach Polski lat 1918–1939 główną rolę. W gronie trzech wyodrębnionych przez niego pokoleń ideowych: pokolenia niepokornych (urodzonych w latach sześćdziesiątych do początku lat osiemdziesiątych XIX stulecia), pokolenia przełomu (urodzonych do 1890 roku) oraz pokolenia Polski niepodległej, najwięcej uwagi poświęcił pokoleniu niepokornych. Zdaniem Profesora odegrało ono: „główną rolę w tworzeniu masowych ruchów po-

---

Generacja powstańcza 1830–1831: o przemianach w świadomości Polaków XIX wieku, Łódź 1985; T. Kisielewski, *Heroizm i kompromis. Portret zbiorowy działaczy ludowych*, cz. 1: *Okres zaborów*, Warszawa 1977; cz. 2: *Druga Rzeczypospolita. Wojna i okupacja. Polska Ludowa*, Warszawa 1979; M. Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1980; K. Baranowski, *Kadra naukowa w zakresie dyscyplin społecznych w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1981.

⁸ M. Mroczo, *Profesor Roman Wapiński jako uczonej i wychowawca*, [w:] *Druga Rzeczypospolita...*, s. 22.

⁹ R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 10–11.

litycznych, w wytyczaniu koncepcji walki o odbudowę państwa polskiego, a następnie w jego organizacji. Polska Odrodzona lat 1918–1939 była – jeżeli można tak powiedzieć – spełnieniem ich marzeń i dążeń oraz ich w znacznej mierze tworem”¹⁰.

W generacji niepokornych, gros uwagi poświęcił tym jego reprezentantom, którzy jak Roman Dmowski i Józef Piłsudski odegrali zasadniczą rolę w procesie konkretyzacji bliższych i nieco dalszych celów politycznych, nieograniczających się do swego pokolenia ideowego. Byli bowiem oni głównymi aranżerami koncepcji walki o realizację dążeń narodowych, tzw. orientacji. Wywarli też trudny do przecenienia wpływ na proces formowania się Polski Odrodzonej, a także na zachodzące w niej przemiany polityczne. W tym kontekście podzielałam opinię jednego z najbliższych współpracowników Profesora, a zarazem Przyjaciela, który stwierdzał, że: „Koncentrację uwagi na dziejach tej grupy uczestników pokolenia niepokornych, która wywodziła się z zaboru rosyjskiego, uzasadnia także fakt, że właśnie w tym zaborze, w zestawieniu z pozostałymi dwoma, zamieszkiwała największa część Polaków. Z niego wywodziła się również największa grupa członków elity politycznej Drugiej Rzeczypospolitej, tj. posłów, ministrów etc. Charakteryzując poszczególne pokolenia, Profesor Roman Wapiński wskazywał na ich odrębną tożsamość ideową, determinowaną wchodzeniem w życie polityczne każdego z nich w innym czasie historycznym, w innym klimacie dominującym w europejskim kręgu kulturowym oraz w związanym z nim aktualnym położeniu sprawy polskiej”¹¹.

W trzeciej z wymienionych monografii, zgodnie z zapowiedzią zawartą w jej podtytule: *Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuch II wojny światowej*, gros uwagi poświęcił procesom kształtowania świadomości historycznej i więzi społecznej. Poddał w niej analizie kwestie aspiracji terytorialnych polskich środowisk politycznych oraz przedstawił historię wyobrażeń Polaków o polskim terytorium narodowym, a także o współmieszkańcach ich prywatnych ojczyzn (zarówno regionalnych, jak i lokalnych). Przedstawione w ten sposób terytorium, na obszarze którego przeważała bądź dominowała ludność polska (głównie chłopi i robotnicy), określił mianem trzonu ziem polskich. Pojęciem tym obejmował obszar, który

¹⁰ Tenże, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 11.

¹¹ M. Mroczo, dz. cyt., s. 22.

zaczął się kształtować za czasów dynastii Piastów, wraz z niewielkimi wyjątkami, tj. utrzymaniem się etnicznie polskiego charakteru części Śląska i polonizacji Podlasia, przetrwał do 1939 roku. Na ziemiach pozostałych, objętych aspiracjami polskimi, w części zmiennymi, występowały zdaniem Profesora jedynie większe lub mniejsze skupiska ludności polskiej. Zdecydowana ich większość znajdowała się na byłych terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego i województw ruskich¹². Należy też dodać, że kompleksowo analizując kwestie związane z tożsamością narodową Polaków, dostrzegał jej różnorodność, ograniczoną cywilizacyjnie, stanem oświaty, czynnikiem własnościowym, zawodowym i geograficznym. Starał się jednak ustalić ich wspólnotę, dynamikę zmian, znajdującą swój wyraz w pojmowaniu „bliższej ojczyzny” i ojczyzny czy też pojęcia „obszaru narodowego”.

Należy też odnotować, łamiąc konwencję treści merytorycznych poniższego artykułu, że nieco wcześniej, bo w 1980 roku ukazała się fundamentalna praca Romana Wapińskiego na temat dziejów myśli nacjonalistycznej pt. *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980. Niezaprzeczalnym walorem wspomnianej pracy było ukazanie złożonych procesów wpływających na ewolucję obozu narodowego składającego się z różnych środowisk i pokoleń, uwzględnienie uwarunkowań natury terytorialnej i środowiskowej, wskazanie na jego związki z realnym światem interesów politycznych oraz uwolnienie zawartych w niej ujęć od optyki „klasowej”. Podkreślić także należy otwartość Profesora, dostrzegalny dystans i brak uprzedzeń wobec podjętej problematyki.

Symboliczną klamrą spinającą naukowe rozważania Profesora oraz niezbyt optymistyczne wnioski wypływające z dysonansu pomiędzy oczekiwaniami a możliwościami obserwacji zmian mających miejsce w Polsce po 1989 roku, a zwłaszcza rozterek duchowych między oczekiwaniami społecznymi a realnymi możliwościami ich spełnienia, była wydana w 1997 roku publikacja kolejna *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*. W opracowaniu tym nie stroniąc od licznych dywagacji o wyraźnym zabarwieniu biograficznym, wyróżniał cztery zasadnicze etapy dziejów polskiej myśli politycznej: „do lat 1918–1920 jej podstawowy wymiar określała walka o odbudowę państwa, w latach 1921–1939 – o umocnienie państwa, w latach II wojny światowej – o jego wyzwo-

---

¹² Tamże, s. 23.

lenie spod okupacji, a po 1945 roku – o utrzymanie tożsamości narodowej i o obalenie lub: »zmiękczenie władzy komunistycznej«¹³.

Wyrażając sceptycyzm wobec nowych elit politycznych powstałych w toku przeobrażeń związanych z procesem transformacji ustrojowej 1989 roku, w zakończeniu wspomnianej pracy pisał: „Można stwierdzić, że dawne środowiska opozycyjne nie zdawały sobie w pełni sprawy ani trudności z wewnętrznymi przekształceniami, ani ze złożoności zewnętrznego położenia Polski. W małym stopniu uwzględniały dominujące wśród Polaków dążenia do życia w społeczeństwie równościowym, wolnym od groźby utraty źródeł utrzymania, a równocześnie zamożnym [...]. Opracowanie i wprowadzenie w życie takich programów, które liczyłyby się z jednej strony z dominującymi nastrojami społecznymi, a z drugiej respektowały nieuchronność przyjęcia rozwiązań już znanych istniejących w Europie Zachodniej, obecnym politykom wyrosłym w systemie realnego socjalizmu, sprawia znaczne trudności. Środowiska te bowiem nawykły do wiary w moc sprawczą słowa, w pełną skuteczność podejmowanych przez gremia rządzące decyzji. A poza tym z myślą polityczną jest podobnie jak z wszelką twórczością indywidualną. Są lata i okresy obfitujące w wybitnych twórców i myślicieli i są lata, a czasami i dziesięciolecia, w których mamy do czynienia z nieurodzajem”¹⁴. Kontynuując ten wątek w jednym z udzielonych wywiadów, tym razem na łamach „Gazety Uniwersyteckiej. Pismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego”, w 2006 roku stwierdzał: „W PRL byliśmy peryferią, zresztą nadal w dużym stopniu nią jesteśmy [...] Być może zostanie to odebrane jako sceptycyzm historyka, ale powiem, że nie należę do zbyt optymistów. Boję się rządów – jakichkolwiek – ideologicznych. One stwarzają iluzję, że świat może być taki jaki chcemy. Tymczasem świat, czy nam się to podoba, czy nie, składa się z sumy przypadków”¹⁵.

Badając procesy masowe, nie tracił z pola widzenia jednostek, z nimi nieraz wiążąc sukcesy i klęski w różnych obszarach życia publicznego. Podzielał pogląd, że najczęściej są to biografie tradycyjne, w których cała uwaga bada-

---

¹³ W. Wrzesiński, *Profesor Roman Wapiński jako badacz polskiej myśli politycznej*, [w:] *Druga Rzeczpospolita z morzem...*, s. 35.

¹⁴ R. Wapiński, *Historia myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 299–300.

¹⁵ Tenże, *Sceptycyzm i dystans, rozmawiał Jarosław Kurek*, „Gazeta Uniwersytecka. Pismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego” 2006, nr 3, s. 7.

cza koncentruje się na losach prezentowanej postaci. Zwracał również uwagę na fakt, że w nieco mniejszym wymiarze eksploruje się gatunki mieszczące się w nurcie tzw. biografii pretekstowych, to jest takich, dzięki którym przez pryzmat losów jednostki możemy poznać dzieje jakiejś grupy społecznej, politycznej itp. Dostrzegając ułomności tego gatunku biografistyki, dzieląc się swymi obawami z szerokim kręgiem czytelników w przedmowie do jednej ze swych monografii, pisał: „To dążenie do widzenia jednowymiarowego, silniej – moim zdaniem – zaznaczające się w odniesieniu do dziejów jednostki niż zbiorowości, chęć widzenia bohatera jako niemal świętego lub diabła nie pozostaje bez wpływu na stosunek historyków do biografistyki. Nie brak nawet stwierdzeń, że ma ona sens tylko o tyle, o ile sprzyja zaspokojeniu potrzeb czytelnicy, że nawet jej rola w procesie powszechniejszej edukacji historycznej jest nader ograniczona. Innymi słowy, biografistyka jest mniej twórczym, gorszym gatunkiem pisarstwa historycznego. Mniej skrajne stanowisko znajduje swój wyraz w uznaniu użyteczności tylko jednego rodzaju biografii, a mianowicie biografii pretekstowej. Bohater tytułowy jest czy też raczej ma być pretekstem do ukazania losów pokolenia, grupy lub środowiska. W takiej koncepcji biografii można dostrzec wiele dyrektyw badawczo użytecznych, ale tkwią w niej także pewne niebezpieczeństwa, polegające głównie bądź na patrzeniu na dzieje grupy (środowiska), której nasz bohater jest reprezentantem, przez pryzmat jego poczynań, co może prowadzić do demonizacji jego roli, bądź na traceniu z pola widzenia indywidualnych rysów naszego bohatera”¹⁶. W nurcie tym mieszczą się niewątpliwie trzy monografie Profesora poświęcone ważnym postaciom polskiej sceny politycznej pierwszej połowy XX wieku, a mianowicie Władysława Sikorskiego, Romana Dmowskiego i Ignacego Paderewskiego¹⁷.

Dobór tych trzech postaci w kontekście szczegółowych studiów analitycznych nie był przypadkowy. Dawał bowiem możliwość zbadania procesów załamania i przekształcania ogólnych idei politycznych w odniesieniu do pojedynczych osób o różnym doświadczeniu życiowym. Pozwalał też odnieść się do ich stosunku wobec państwa, narodu i społeczeństwa. Rozległa erudycja, która wtórowała studiom biograficznym, pozwalała na ukazanie bohaterów Profesora jako ludzi w całej ich złożoności, z sukcesami, niepowodzeniami, za-

¹⁶ Tenże, *Roman Dmowski*, Lublin 1988, s. 9–10.

¹⁷ Tenże, *Władysław Sikorski*, Warszawa 1978; *Roman Dmowski*, Lublin 1988; *Ignacy Paderewski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.

łamaniami, a nawet śmiesznościami. Były to wreszcie postacie o wyrazistych osobowościach, dojrzewające w klimacie własnych środowisk, kształtowanych przez dom rodzinny, otoczenie, w którym przyszło im działać.

Zwieńczeniem rozległych badań nad dziejami ruchu narodowego była, jak już wspomniałem, biografia głównego architekta tej formacji ideowej i promotora jego doktryny – Romana Dmowskiego. W monografii poświęconej autorowi *Mysli nowoczesnego Polaka* Roman Wapiński nie stara się nic narzucać. Formułuje natomiast szereg pytań wykraczających poza przyjęte w tym czasie konwencje interpretacyjne. W rozległą panoramę tła obyczajowego i psychologicznego wpisuje swego bohatera ze wszystkimi jego zaletami, wadami i ograniczeniami, stwierdzając, że: „jest jedną z tych postaci naszych niedawnych dziejów, które już za swego życia obrosły w legendę. Była ona naturalnym rezultatem odgrywania przez niego bardzo znaczącej roli w polskim życiu politycznym od ostatnich lat wieku XIX po schyłek lat trzydziestych XX wieku. Obok Józefa Piłsudskiego i Wincentego Witosa, Roman Dmowski był główną postacią Polski Odrodzonej lat 1918–1939. Nazajutrz po jego śmierci Mieczysław Niedziałkowski, jeden z czołowych przywódców Polskiej Partii Socjalistycznej, eksponując ocenę, że Roman Dmowski był przez całe swoje życie nieustępliwym przeciwnikiem naszego ruchu, tak o nim pisał. Nie możemy ocenić dodatnio całości jego pracy życiowej, chociaż oceniamy dodatnio wagę jego wysiłków w stadium wojny światowej. Ale był to przeciwnik i wróg na miarę męża stanu, myślał zagadnieniami i myślał o Polsce. Mimo to że zupełnie inaczej niż my ujmował jej potrzeby, konieczności dziejowe i dążenia, mimo to że – według naszego przekonania – ujmował te zagadnienia, potrzeby i konieczności dziejowe – fałszywie”¹⁸.

Podobna w swej wymowie i treści była biografia kolejna, poświęcona jednemu z najwybitniejszych Polaków końca XIX i pierwszej połowy XX stulecia – Ignacemu Paderewskiemu. W pracy tej Profesor zaprezentował się nie tylko jako wytrawny badacz dziejów społeczno-politycznych Drugiej Rzeczypospolitej, lecz także jako koneser twórczości kompozytorskiej tego wielkiego Polaka i patrioty oraz jako wytrawny meloman. Kilkakrotnie wznawiana biografia o Władysławie Sikorskim, jak i dwie pozostałe, odegrały w rodzimej historiografii ważną rolę w dalszym rozwoju badań nad dziejami z najnowszej

---

¹⁸ Tenże, *Roman Dmowski...*, s. 5–6.

historii Polski, a także przyczyniły się do wzrostu zainteresowania wspomnianą problematyką w gronie badaczy polskich.

Należy też zwrócić uwagę na fakt, że Profesor Roman Wapiński we wszystkich swoich pracach naukowych wiele miejsca poświęcał analizom komparatystycznym, co pozwalało mu wyraziście scharakteryzować bohaterów opisywanych zdarzeń. W szczegółowych studiach biograficznych punktem odniesienia była zawsze ocena świadomości narodowej bohatera i jego miejsce w określonej społeczności, strukturze, organizacji oraz w najbliższej rodzinie. Analizując biografie działaczy politycznych, zawsze widział pretekst do studiów nad źródłami ich społeczno-politycznych postaw łączących ich z myślą polityczną. Badania w tym zakresie prowadził z dużą troską, zwracając uwagę na ich dynamikę, jednocześnie unikając statyczności. W biograficznych poszukiwaniach źródłoznawczych wskazywał, jak łatwo manipulować życiem współczesnym, a jak trudno: „ukrywać prawdy przed argusowym okiem historyka. O ile nie ulega pokusom uprawiania historyki dworskiej”¹⁹. Duże znaczenie w studiach biograficznych przywiązywał do relacji uczestników wydarzeń historycznych, wspomnień, pamiętników, diariuszy, dzienników, zawsze jednak pamiętając o wymogu prowadzenia daleko idącej selekcji i weryfikacji.

Rozważania biograficzne Romana Wapińskiego wieńczy jedna z Jego ostatnich prac pt. *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*. W pracy tej zawarł swoje refleksje na temat zmieniających się warunków, w jakich wyrastali i kształtowali swoje poglądy politycy polscy oraz ich wpływ na mające miejsce przemiany społeczno-polityczne, m.in. w okresie rosnących nadziei, Polski Odrodzonej, II wojny światowej, Polski Ludowej, okresu transformacji ustrojowej po 1989 roku. Snując z kolei rozważania odnośnie zawirowań rozgrywających się na polskiej scenie politycznej XX wieku, pisał, że: „pod wieloma względami przypomina ona scenę teatralną. Tak na jednej, jak i na drugiej, obok tych, którzy odgrywają role pierwszoplanowe, znajdujemy grających epizody, a nierzadko jedynie statystów. Wśród ludzi polityki, podobnie jak wśród ludzi teatru, obok wybitnie utalentowanych spotykamy przeciętnie uzdolnionych. Tak jak nie każdy, kto występuje na scenie teatralnej, zasługuje na miano artysty, tak i nie każdy, kto pojawia się na scenie politycznej, zasługuje na miano polityka. Ba, na tej scenie, znacznie częściej niż na teatralnej, spotykamy

¹⁹ W. Wrzesiński, dz. cyt., s. 34.

postacie, które wyniósł wyłącznie zbieg okoliczności. Ale nawet wśród tych, którzy wspinając się po szczeblach kariery w lokalnych środowiskach przywódczych, nabyli przydatnych na scenie politycznej umiejętności, niewielu jest takich, o których możemy powiedzieć, że starają się brać pod uwagę całość złożonych interesów i stać ich na podjęcie nieprzysparzających im popularności decyzji. O większości postaci decydujących o losach kraju i społeczeństwa możemy powiedzieć, że w najlepszym przypadku stają się sumiennymi wykonawcami otrzymywanych wskazań i poleceń. Zapewniają oni scenę polityczną, mogą być nawet bardzo użyteczni społecznie, jedna, poza jednostkami, tylko w ściśle określonym zakresie²⁰.

Uwzględniając te determinanty, w gronie interesujących Go postaci polskiej sceny politycznej analizuje postawy: mężów stanu (Józef Piłsudski, Roman Dmowski, Wincenty Witos), polityków (Władysław Grabski, Władysław Sikorski, Władysław Anders, Kazimierz Sosnkowski, Walery Sławek), wykonawców (Stanisław Mikołajczyk, Józef Cyrankiewicz, Władysław Gomułka, Edward Gierek, Lech Wałęsa). Analizując natomiast uwarunkowania związane z kształtowaniem się polskiej sceny politycznej, motywacjami do podejmowania działalności politycznej, umiejętnościami poruszania się w przestrzeni politycznej, wzajemnymi relacjami w kręgach politycznych, niuansami mającymi miejsce w sferze prywatności, nawiązywał do ustaleń, jakie w 1919 roku w swym odczycie pt. *Polityka jako zawód i powołanie* przedstawił jeden z głównych kreatorów teorii polityki Max Weber. Ten ostatni zakładał bowiem, że: „Wszelkie zorientowane etycznie działanie może opierać się na dwóch zasadniczo różnych od siebie, przeciwstawnych i niedających się pogodzić maksymach: może ono kierować się etyką przekonania lub etyką odpowiedzialności, trafnie też zauważył, iż jeśli skutki działania politycznego płynącego z czystych przekonań są złe, to dla niego nie ten, kto działa, jest za to odpowiedzialny, lecz świat, głupota innych ludzi lub wola Boga, który ich takimi stworzył. Natomiast wyznawca etyki odpowiedzialności liczy się właśnie z owymi przeciętnymi defektami ludzi, nie ma on – jak słusznie stwierdził Fichte – żadnego prawa zakładać je, że ludzie są dobrzy i doskonali, nie czuje się w stanie obarczać innych skutkami swojego działania, o ile mógł je przewidzieć”²¹.

²⁰ R. Wapiński, *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006, s. 217.

²¹ Tamże, s. 7–8.

Kontynuując ten wątek, nieco dalej stwierdzał, że wprawdzie takich uczestników życia politycznego, którzy wyłącznie opowiadają się za etyką odpowiedzialności, w ogóle chyba nie spotykamy i dotyczy to nie tylko dziejów Polski. Zdaniem Profesora – nawet najwybitniejsi mężowie stanu są tylko ludźmi. Natomiast analizując poglądy i zachowania jednostek uczestniczących aktywnie w życiu politycznym, jesteśmy w stanie wskazać te, które wyróżnia zdecydowanie większe od pozostałych poczucie odpowiedzialności za losy państwa i narodu. Rozważania te Roman Wapiński zamyka jakże trafną metaforyczną frazą, że: „również według pierwszego *Słownika języka polskiego*, autorstwa Samuela Lindego: polityk to człowiek znajdujący się na rządach Rzplitej i sposobny do rządzenia państwem”²².

Roman Wapiński stara się też uzasadnić tezę odnośnie atrakcyjności biografistyki na rynku czytelnictwa. Stwierdza bowiem, że szczególne zainteresowanie w naszej rodzimej historiografii wzbudzają biografie wybitnych Polaków, zwłaszcza tych, którzy zostawili trwałe ślady na kartach najnowszej historii politycznej Polski. Przyczyną tego zjawiska upatruje w tęsknotach do innego świata, chęci ucieczki od problemów społeczno-politycznych nas otaczających, anonimowości naszej epoki. Biografistyka w tym przypadku spełnia rolę katalizatora, który wzbogaca przeżycia jednostki, umożliwiając jej wyzwolenie się spod presji przeciętności. Na to, że biografistykę możemy traktować w kategoriach przeżycia duchowego, wskazuje między innymi rozległość zainteresowań czytelnictwa poczynając od biografii ludzi wybitnych naszych czasów, jak i cesarów. Kolejną przyczyną zainteresowania tym gatunkiem pisarstwa upatruje w spontanicznej tęsknocie za wzorcami osobowymi, która daje o sobie silniej znać niż w twórczości pisarskiej autorów państw zachodnich. Zwraca uwagę, że w znacznej mierze wiązać to można z panującym u nas jeszcze egalitaryzmem społecznym, któremu wtóruje daleko idące osłabienie przestrzeni środowisk, które powinny nadawać ton aktywności społecznej w dziedzinie polityki kulturalnej. Zdaniem Profesora środowiska takie istnieją tylko formalnie. Przyczyną tego zjawiska upatruje w płaszczyźnie otaczającej nas rzeczywistości społeczno-politycznej i sferze życia ekonomicznego. Dążąc do zachowania równości społecznej, społeczeństwo równocześnie tęskni (podświadomie) do autorytetów. Z kolei realne szanse na zdobycie tych ostatnich,

---

²² Tamże, s. 9.

zwłaszcza w przestrzeni politycznej i gospodarczej, są w zasadzie niewielkie, ponieważ oczekiwania społeczne są zbyt daleko idące.

Brak wyrazistych autorytetów sprzyja obecnie poszukiwaniu ich w przeszłości, tym bardziej że poszukuje się w niej możliwości rekompensaty odczuwanych powszechnie problemów, bolączek i wewnętrznej frustracji. Zwracał też uwagę na fakt, że przeszłość niejednokrotnie ulega sakralizacji, a w naszym przypadku (polskim), tendencja ta ujawnia się szczególnie. Odpowiedzialność za ten stan rzeczy spowodowana jest nadmierną ekspozycją treści historycznych. Wielokrotne odwoływanie się do przeszłości obarczone jest wszakże dwiema skazami: nachalnym utylitaryzmem oraz przesadną jednostronnością. Przeszłość ma dostarczać bowiem argumentów świadczących o cierpieniach narodu bądź o jego wielkości i patriotyzmie lub też o cechującym go braku instynktów państwowych. Postawie tej wtóruje brak własnej państwowości oraz obawy przed utratą świadomości narodowej. Wzory do naśladowania były gotowe, wystarczyło więc tylko je skopiować. Nie zabrakło również inicjatyw środowisk opiniotwórczych zróżnicowanych politycznie, które podjęły wyzwanie o „rehabilitację” czynu zbrojnego i politycznego generacji „niepokornych”. Miało to miejsce w sprzyjającej atmosferze, którą tworzyły z jednej strony konsekwencje spowodowane wzrostem świadomości narodowej, a z drugiej – narastające frustracje, które ujawniły się w całej rozciągłości lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Społeczeństwo współcześnie pozbawione podmiotowości poszukiwało jej w przeszłości, zwłaszcza w Polsce Odrodzonej dwudziestolecia międzywojennego. Brak współczesnego autorytetu zastąpiono autorytetem z przeszłości. Legenda marszałka Józefa Piłsudskiego, którą niewątpliwie można uznać za najbardziej reprezentatywną dla przemian, zapewne w części była konsekwencją przeobrażeń w kolportowanej oficjalnej wizji przeszłości Polski. Był więc Piłsudski swego rodzaju wyraźnym symbolem marzeń i tęsknot za siłą „wewnętrzną i zewnętrzną Polski, uosabiał niemal mitycznego herosa, który byłby zdolny sprostać wymogom chwili i społecznym oczekiwaniom”²³.

Sygnalizując jedynie niektóre z przyczyn wzrostu społecznego zainteresowania biografistyką, zwłaszcza biografiami sławnych ludzi w przestrzeni polityki, konstatował: „Wobec części z nich historyk staje bezradnie, nie jest bowiem w stanie wpłynąć na bieg przemian bieżących. Osobiście sądzę, że po-

---

²³ Tenże, *Biografistyka...*, s. 95.

dejmowanie prób osobistej walki z legendą osób z narodowego panteonu, jest zabiegiem pozbawionym szans. Na większe powodzenie mogą liczyć zwolennicy ujęć hagiograficznych, których też nie brakuje. Rzeczą historyków jest natomiast poświęcenie większej uwagi biografistyce w ogóle, niezależnie od tego czy dostrzegają w niej przede wszystkim korzyści poznawcze, czy też bezdroża poznania. Wobec zapotrzebowania społecznego nie można bowiem zachować się obojętnie, a nie ulega dla mnie wątpliwości, że przynajmniej w dwóch zakresach jest ono trwałe, niezależnie od fluktuacji politycznych. Mam tu zarówno na uwadze to zapotrzebowanie, które jest determinowane pogłębiającą się anonimowością jednostki, jak i to, które można wiązać z demokratyzacją życia społecznego²⁴.

W dalszym toku swej narracji Profesor stwierdza, że również na płaszczyźnie poznania mamy do czynienia z przewagą korzyści. Być może są one niewielkie w przypadku biografii ludzi sławnych, szczególnie wtedy, gdy nie są one pretekstem do ilustracji zjawisk o bardzo zasadniczym znaczeniu. W tym miejscu stawia więc retoryczne pytania: Czy zatem w ogóle biografie nie przynoszą żadnego pożytku? Czy nie jest jednak tak, że nawet te, które można zakwalifikować do panegirycznych, umożliwiają lepsze poznanie roli, która jest odgrywana przez ich bohaterów? Roman Wapiński ma tu na uwadze zwłaszcza te z nich, które określa mianem biografii towarzyszących, gdyż dotyczą one osób jeszcze żyjących. Udzielając odpowiedzi na tak sformułowane pytania, pisał: „To, że tego typu panegiryki ukazują się (i będą się ukazywać) rozstrzyga dylemat: pisać biografie sławnych ludzi, czy nie pisać. Jakkolwiek osobiście sędzę, że sytuacja w tym przypadku przypomina tę, która dotyczy pieniądza w czasach nowożytnych (zły pieniądz wypiera dobry); to znaczy, że biografia krytyczna ma małe szanse w rywalizacji z biografią panegiryczną, to jednak optuję za podejmowaniem tej rywalizacji. Tylko bowiem wówczas pojawia się jakaś szansa dotarcia do odbiorcy-czytelnika z bardziej złożonym wizerunkiem postaci narodowego panteonu. Poza tym nie tak chyba rzadko jest to jedyna droga do powszechniejszej edukacji historycznej²⁵.”

---

²⁴ Tamże, s. 95.

²⁵ Tamże.

BIBLIOGRAFIA

- Baranowski K., *Kadra naukowa z zakresu dyscyplin społecznych w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1981.
- Barszczewska-Krupa A., *Generacja powstańcza 1830–1831. O przemianach w świadomości Polaków XIX wieku*, Łódź 1985.
- Bibliografia prac Profesora Romana Wapińskiego*, [w:] *Druga Rzeczypospolita z morzem w tle. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. A. Drzewiecki, E. Koko, Gdańsk–Gdynia 2010.
- Cywiński B., *Rodowody niepokornych*, Paryż 1971.
- Dzieje kultury politycznej w Polsce. Od schyłku XIX wieku do roku 1939. Materiały sympozjum zorganizowanego w dniach 3–4 kwietnia 1981 roku przez Instytut Historii UG*, red. prof. R. Wapiński, Gdańsk 1981.
- Fita S., *Pokolenia Szkoły Głównej*, Warszawa 1980.
- Kisielewski T., *Heroizm i kompromis. Portret zbiorowy działaczy ludowych*, cz. 1: *Okres zaborów*, Warszawa 197; cz. 2: *Druga Rzeczypospolita; Wojna i okupacja; Polska Ludowa*, Warszawa 1979.
- Kulak T., *Biografistyka a badanie kultury politycznej*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce. Od schyłku XIX wieku do 1939 roku. Materiały sympozjum zorganizowanego w dniach 3–4 kwietnia 1981 roku przez Instytut Historii UG*, red. R. Wapiński, Gdańsk 1981.
- Łepkowski T., *Biografistyka, żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność*, „Kwartalnik Historyczny” 1975 nr 1.
- Mroczo M., *Profesor Roman Wapiński jako uczyony i wychowawca*, [w:] *Druga Rzeczypospolita z morzem w tle. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. A. Drzewiecki, E. Koko, Gdańsk–Gdynia 2010.
- Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona Pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, t. 2: *Działalność*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012.
- Nowak A., *Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych*, [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Kraków 1998.
- Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX–XX wieku. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. M. Mroczek, Gdańsk 2001.
- Rok 1914. Jaka Polska, Jaki Świat? W kręgu zainteresowań badawczych Profesora Romana Wapińskiego*, red. I. Sakowicz-Tebinka, Gdańsk 2016.
- Rostworowski E., *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, nr 2.
- Tarczyński M., *Generacja powstania listopadowego*, Warszawa 1980.
- Wapiński R., *Biografistyka w Polsce*, „Wiadomości–Informacje. Stowarzyszenie Autorów Polskich” 1988, nr 13–14.
- Wapiński R., *Historia myśli politycznej XIX–XX wieku*, Gdańsk 1997.

- Wapiński R., *Ignacy Paderewski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Wapiński R., *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Wapiński R., *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2006.
- Wapiński R., *Roman Dmowski*, Lublin 1988.
- Wapiński R., *Sceptycyzm i dystans. Rozmawiał Jarosław Kurek*, „Gazeta Uniwersytecka. Pismo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego” 2006, nr 3.
- Wapiński R., *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989.
- Wapiński R., *Uwagi wstępne*, [w:] *Dzieje kultury politycznej w Polsce. Od schyłku XIX wieku do roku 1939. Materiały sympozjum zorganizowanego w dniach 3–4 kwietnia 1981 roku przez Instytut Historii UG*, red. R. Wapiński, Gdańsk 1981.
- Wapiński R., *Władysław Sikorski*, Warszawa 1978.
- Wrzesiński W., *Profesor Roman Wapiński jako badacz polskiej myśli politycznej*, [w:] *Drużga Rzeczypospolita z morzem w tle*, red. A. Drzewiecki, E. Koko, Gdańsk–Gdynia 2010.
- Wyka K., *Pokolenia literackie*, Kraków 1997.